

М. М. Сірант

Навчально-науковий інститут права та психології
 Національного університету “Львівська політехніка”,
 доцент кафедри конституційного та міжнародного права,
 канд. юрид. наук, доцент

МЕХАНІЗМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ

© Сірант М. М., 2015

Розглянуто питання механізму захисту прав дитини як однієї з проблем міжнародного права та особливості її застосування в Україні.

Ключові слова: права дитини, права людини, Організація Об'єднаних Націй, Конвенція ООН про права дитини, Комітет ООН із прав дитини, ЮНІСЕФ.

М. М. Сірант

МЕХАНИЗМЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА ПО ЗАЩИТЕ ПРАВ РЕБЕНКА

Рассмотрены вопросы механизма защиты прав ребенка как одну из проблем международного права и особенности ее применения в Украине.

Ключевые слова: права ребенка, права человека, Организация Объединенных Наций, Конвенция ООН о правах ребенка, Комитет ООН по правам ребенка, ЮНИСЕФ.

М. М. Sirant

MECHANISMS OF INTERNATIONAL LAW CONCERNING CHILD CARE

Violated the issue of child rights protection mechanism as one of the problems of international law and especially its use in Ukraine.

Key words: child rights, human rights, the United Nations Convention on the Rights of the Child, the UN Committee on the Rights of the Child, UNICEF.

Постановка проблеми. Дитина завжди була особливим суб'єктом правовідносин, права і свободи якої завжди залежали від волі батьків, а згодом і від політики держави. Ще Домініцій Ульпіан характеризував дитину як особистість з хиткою розважливостю, тому права дитини завжди вимагали особливого захисту держави. Ця проблема пройшла всі періоди історії, зачепила всі країни, але не втратила своєї актуальності і донині.

Мета дослідження – виробити теоретичні та практичні підходи щодо вдосконалення механізмів захисту права дитини на міжнародному та національному рівнях.

Виклад основних положень. У стародавньому світі в основу практики виховання дітей було покладено ідею повної батьківської влади (частіше батька) над дитиною. У римському праві влада батька була абсолютною і була строго національним інститутом римських громадян [1].

Саме глава сім'ї вирішував долю дитини: залишити йому життя або ж віддати в рабство, але поступово батьківська влада ослаблювалася, і дитина ставала під захист права. Діти отримали можливість скаржитися в магістрат, тим самим обмеживши владу батька над собою. У інституціях

Юстиніана з'явився запис про те, що батьки в обов'язковому порядку повинні були сплачувати витрати на виховання дітей. Окремо було виділено незаконнонароджених, наприклад, діти-конкубіни мали право претендувати на аліменти від обох батьків, інші ж могли вимагати виплати тільки від матері або ж її близьких родичів.

З часом розширювалася і майнова самостійність дітей. У Гайовому кодексі вказується, що батько був зобов'язаний виділяти синові майно – пекулій – по досягненні ним 25 років, і останній міг розпоряджатися ним на свій розсуд абсолютно законно, але в разі його смерті вся власність закріплювалася за батьком.

Також дитина отримувала право володіння майном матері, на яке батько не міг претендувати – він лише виконував роль регента. Але все вищезазначене стосувалося лише дітей вільних. Ті, хто народився в сім'ях рабів, не мали жодних прав, і їх доля цілком залежала від волі господаря.

Безмежною влада батька була і в Древньому Китаї. Там батько мав право продати дитину, але ця можливість поширювалася лише на молодших дітей, старші залишалися вдома і мали низку переваг перед іншими. Каралися сини і внуки, що намагалися без дозволу відселитися від великої родини або привласнити частину сімейного майна.

Отже, можна сказати, що вже в часи панування Римського права почалося становлення дитячої цивільної правоздатності, а державі була прописана роль вищого опікуна.

Середньовіччя можна охарактеризувати як період із слабо розвиненим правовим захистом дитинства: жорстокість у поводженні була характерна для більшості законодавчих актів того періоду.

У Римі глава сім'ї відіграв величезну роль: так наприклад, історичні пам'ятки німецького середньовічного законодавства стверджують за батьками право продавати дітей у крайніх випадках, під час голоду і лише з деякими обмеженнями на користь продаваних. “Швабське зерцало” говорить, що батько під час потреби може по праву продати своїх дітей, але не в публічні будинки і не для вбивства. У саксонських містах закон надавав батькові право під час голоду продавати і закладати дітей, але так, щоб не було при цьому небезпеки для їхнього життя та утисків релігійних вірувань.

Ставлення середньовічного законодавства до дітовбивства відрізнялося від сучасного в двох моментах: дітовбивство розглядалося як “щось менше, ніж вбивство”, але, з іншого боку, як щось гірше, ніж недбалість, що призвела до смерті. Тим самим увагу церкви було звернено не лише на гріх батьків, а й на благополуччя дитини. Батьки не тільки повинні були мати добрі наміри, але й піклуватися про дитину. Приміром, Французька Салічна Правда стверджувала:

“Параграф 1. XXIV. Якщо хтось позбавить життя хлопчика до 10 років включно і буде викритий, йому присуджується до сплати 600 сол”. “Параграф 4. Якщо хто позбавить життя дитини в утробі матері раніше, ніж вона отримає ім'я, і це буде доведено, присуджується до оплати 100 сол” [2].

У Німецькому праві середньовіччя – Кароліні, 1525 р. написано:

“Ст. С XXX. Жінка, яка зловмисно, таємно і по своїй волі вб'є свою дитину, що вже отримала життя, буде відповідно до звичаю заживо похована і забита кілками”.

“Ст. С XXXIII. Якщо хто-небудь вижене живий плід у жінки шляхом насильства, шкідливої їжі або напою, то чоловік повинен бути страчений (шляхом відсікання голови) мечем, а жінка, хоча б вона учинила це сама над собою, повинна бути втоплена або піддана іншій смертній карі” [3].

У Статутах Великого Князівства Литовського присутня стаття: “Розділ 11.10. Якби хто-небудь за голоду продав у рабство ... свого сина, то такий договір не повинен мати сили, і коли припиниться голод, та людина, діставши гроші, віддасть їх кредитору, а син знову стане вільним” [4].

Загалом на середньовічному праві лежав теократичний відбиток, релігія займала у той час одну з чільних позицій. Розвиток правоздатності дітей відбувався не дуже інтенсивно, тому що дитина набувала якості товару або робочої сили, і батьки розпоряджалися нею на свій розсуд.

Гострішим стало питання про правоздатність дітей у новий час. Саме в цей період суспільство стало особливо яро захищати права дитини. Наприклад, Французький Цивільний кодекс 1804 р. говорить про права дитини так:

“Параграф 372. Дитина перебуває під владою батьків до того, як стане повнолітньою або набуде повної дієздатності”.

“Параграф 375. Батько, у якого є достатні і серйозні підстави сумніватися в гідній поведінці своєї дитини, володіє наступними засобами для її покарання:

Параграф 376. Якщо дитині виповнилося 16 років, то батько може помістити її у в'язницю на строк, який, однак, не може перевищувати одного місяця. Для виконання цього президент окружного суду зобов'язаний видати ордер на його утримання у в'язниці на вимогу батька.

Параграф 377. Якщо дитині немає 16 років, батько може тільки попросити помістити дитину до в'язниці. Причому таке прохання органи влади повинні розглянути і прийняти рішення: задовольнити або відхилити”.

В описаних вище ситуаціях від суддів не вимагали жодних письмових документів, абсолютно не дотримувалися будь-які формальності (крім видачі ордера). У ті часи взяття дитини під варту вважалося нормою, і пояснювати це яким-небудь чином не було потрібно. Всю структуру влади батька над сім'єю можна співвіднести з *patria potestas* – домовладки в римському праві.

Статистика порушення прав дитини того часу була значною. Наприклад, у Лондоні були офіційно зареєстровано 762 випадки, з них: голодування (81), небезпечна жорстокість (130), занедбаність (30), залишення дитини напризволяще (70) та ін. Було винесено 120 вироків. Все це сприяло утворенню різних організацій, які захищають права дитини:

- Лондонське товариство із запобігання жорстокості відносно дітей (1884);
- Нью-Йоркське товариство попередження жорстокого поводження з дітьми (1871);
- Союз захисту дітей від використання та жорстокого поводження, утворений в Німеччині (1898) і інші.

У 1899 р. було утворено перший дитячий суд, який розбирав виключно справи, пов'язані з неповнолітніми. Введено поняття “винний” і “правопорушник”, що відрізняються від статусу “злочинець”.

З вищевикладеного можна зробити висновок, що до початку епохи нового часу права дитини, як і раніше, мали авторитарний характер відносно батьків: батько володів великими повноваженнями, але вже ближче до завершення цього періоду суспільство стає на захист правоздатності дітей, вводячи різні законопроекти і задіюючи громадські організації.

Відповідно до ст. 44 Конвенції ООН про права дитини, усі країни-учасники, що ратифікували Конвенцію, повинні періодично – раз на чотири роки – звітувати про прогрес у впровадженні цього міжнародного правозахисного інструменту, а також про виклики, які унеможливають повне забезпечення захисту прав дитини.

Державні доповіді подаються спеціально для цього утвореному в 1991 році органу: Комітету ООН із прав дитини. До складу Комітету входять 18 незалежних експертів, яких обирають країни-учасниці строком на чотири роки. У виборі експертів зважають на справедливе географічне представництво, а також на те, щоб представити основні правові системи. Кожна країна має право висунути свою кандидатуру для роботи в Комітеті. Ключовою вимогою до кандидата є його/її високі моральні якості та компетентність у сфері впливу Конвенції.

Варто згадати, що Україна жодного разу не висувала свого кандидата для роботи в Комітеті за 20 років його існування [5].

Комітет збирається тричі на рік для аналізу виконання країнами Конвенції та Факультативних протоколів до неї. Лише країни, які ратифікували Конвенцію, розглядаються в межах роботи Комітету. Комітет розглядає доповіді, що зобов'язані представляти держави, разом з іншою інформацією з надійних джерел. Ця контрольна функція Комітету здійснюється без конфронтації в обстановці конструктивного діалогу і міжнародної солідарності. Такий підхід відповідає двом реаліям: по-перше, контрольна функція Комітету має обмежений безпосередній вплив, оскільки в його функції не входить застосування санкцій; по-друге, багато країн не мають можливостей, щоб цілком дотримуватися положень Конвенції без технічної і фінансової допомоги. Ця скерованість на конструктивний діалог заохотила багато країн ратифікувати Конвенцію й максимально сприяла збільшенню її потенційного впливу.

В офіційному процесі контролю беруть участь і неурядові організації. Це відображає той факт, що ці організації починали активні зусилля для сприяння усвідомленню необхідності цієї Конвенції. Крім того, під час підготовки проекту Конвенції визнано міжнародні і неурядові організації внесли істотний вклад у підготовку її тексту. Для координації своїх зусиль більшість з них об'єдналися в окрему групу, що і далі сприяє здійсненню Конвенції. Група неурядових організацій разом з ЮНІСЕФ сьогодні є одним з найближчих партнерів Комітету.

Комітет значною мірою покладається на неурядові організації, і особливо на національні організації і “національні коаліції”, що створюються в більшому числі країн. Усі вони не тільки надають інформацію, що доповнює доповіді держав, і поширюють висновки і рекомендації, що готує Комітет після розгляду цих доповідей, але і сприяють втіленню їх у життя.

Важливо додати, що невиконання зазначених рекомендацій не веде за собою обов’язкових санкцій, окрім негативного іміджу для країни, а також факту існування одних і тих самих проблем, що стосуються дітей, від звіту до звіту.

З часу утворення Організації Об’єднаних Націй (1945 рік) об’єктом її особливої турботи і допомоги завжди були діти, їх благополуччя і права. Одним з перших результатів діяльності ООН було рішення, прийняте Генеральною Асамблеєю ООН в 1946 році, про утворення Дитячого фонду Організації Об’єднаних Націй (ЮНІСЕФ) як одного з органів ООН для надання допомоги дітям в Європі після Другої світової війни. Коли в 1950 році термін повноважень фонду фактично закінчився, за проханням країн Азії, Африки, Латинської Америки, Генеральна Асамблея ООН прийняла рішення про включення ЮНІСЕФ в систему Організації Об’єднаних Націй як постійно діючу структуру, метою якої є задоволення довготривалих потреб дітей у країнах, що розвиваються. Із назви було видалено слова “міжнародний” і “надзвичайний”, однак відома тоді абревіатура “ЮНІСЕФ” збереглась.

З часом, незважаючи на певні досягнення окремих країн в забезпеченні більш благополучного стану дітей, місія ЮНІСЕФ не зазнала змін: діяти в інтересах дітей і залежно від їх потреб і без будь-якої дискримінації. При цьому важливо зазначити, що до цього часу ЮНІСЕФ є головним механізмом міжнародної допомоги дітям, які перебувають у важких умовах. Значимість ролі ЮНІСЕФ як провідника інтересів міжнародного співтовариства із впровадження в усіх країнах світу положень Конвенції ООН про права дитини полягає насамперед в широкій пропаганді необхідності захисту прав і охорони законних інтересів неповнолітніх дітей і мобілізації ресурсів на покращення їх становища [6, с. 83].

Права людини є природною приналежністю, невід’ємною властивістю кожного члена суспільства з моменту його народження. Саме завдяки правам і свободам проявляється унікальність особистості, розкриваються творчі здібності і можливості кожної людини, що вирішально відбиваються на розвитку суспільства загалом.

Не випадково Загальна декларація прав людини починається зі слів про те, що основою свободи, справедливості і загального миру є визнання рівної гідності, властивої всім членам людської сім’ї, а також їх рівних і невід’ємних прав. Права людини – це одна з найсвятіших й найдорожчих людських цінностей, тому треба їх шанувати, вміти відстоювати і поважати.

Майбутнє кожної людини і людства загалом потенційно залежить від підростаючого покоління, тому забезпечення прав дітей та їх правовий захист, безумовно, є основним завданням сучасності, у вирішенні якого має бути зацікавленим все світове співтовариство. Напевно, немає необхідності приводити аргументи. Як доказ того, що одним із найважливіших досягнень і результатів дій міжнародної системи захисту прав людини є не тільки визнання міжнародним співтовариством факту, що “дитина, через її фізичну і розумову незрілість потребує спеціальної охорони і турботи, включаючи відповідний правовий захист, як до, так і після народження”, але і визнання дітей самостійними суб’єктами [7, с. 87].

Регіональне відділення ЮНІСЕФ по країнах Центральної і Східної Європи і Балтійських державах здійснює свою програму діяльності у регіонах з 1990 року, коли Виконавча рада Дитячого фонду ООН вперше затвердила асигнування на підтримку програм для країн, що входять в названий блок. Саме до цього блоку належить і Україна.

Мандат ЮНІСЕФ і його діяльність у цих країнах були зумовлені тими проблемами, які стали наслідком різкого зниження рівню життя населення в результаті політичних, соціальних та економічних змін так званого перехідного періоду, початок якого припадає на кінець 80–90-х років. Тобто ЮНІСЕФ у впровадженні своєї політики в першу чергу враховує менталітет і особисті умови регіону і даної держави, тобто політика ЮНІСЕФ має суто індивідуальних підхід до кожної держави.

Основними факторами, які з погляду ЮНІСЕФ визначили головний напрямок його політики в даному регіоні (до якого належить Україна), було визнано такі фактичні обставини:

- скорочення або повна відміна системи соціального обслуговування сімей, включаючи систему дитячих дошкільних закладів;

- обмежене фінансування державою системи охорони здоров'я, а саме лікувальних закладів;
- скорочення зайнятості жінок і молоді в усіх сферах виробництва;
- втрата в суспільстві морально-етичних і правових орієнтирів і, як наслідок, зріст підліткової злочинності, поширення алкоголізму, наркоманії, проституції.

Набуті з початку діяльності в регіоні досвід і знання про проблеми, труднощі та необхідні пріоритети дали змогу ЮНІСЕФ виробити єдині правила підходу і спільну платформу дій, концептуальною основою якої були такі висновки.

Конвенція ООН про права дитини, яку ратифікували всі країни регіону, є легітимною основою і повинна визначити рамки взаємодії ЮНІСЕФ з урядами, позаурядовими організаціями та іншими потенційними партнерами.

Більше уваги слід приділяти наданню допомоги країнам у справі розвитку громадянського суспільства з метою надання стійкого характеру діяльності в інтересах дітей і сприяння створенню організацій, в яких потреби і права дітей розглядаються як пріоритетні.

ЮНІСЕФ слід зосередити свої зусилля на реформі законодавства і використати процес збирання та аналізу даних про становище дітей як найважливіший інструмент взаємодії з урядами країн перебування для встановлення об'єктивних критеріїв оцінювання дій законодавства, яке торкається прав і інтересів жінок, дітей і молоді, а також реальних заходів з метою змін підходів тією мірою, якою це буде визнано необхідним в ім'я того, щоб інтереси і проблеми цих груп населення займали пріоритетне місце в соціальній політиці держави і всього суспільства.

ЮНІСЕФ відіграє свого роду роль "каталізатора", добиваючись від урядів, громадських інститутів і можливих донорів мобілізації ресурсів і дій, спрямованих на забезпечення такого стану, щоб права дітей знаходились в центрі уваги і займали провідне місце у програмах країн, що продовжують процес перетворень з метою побудови правових високоморальних демократичних держав.

Висновки. Ефективна політика в інтересах дітей в кожній країні повинна ґрунтуватися на точному знанні і розумінні справжнього становища дітей, їх потреб і способів якнайкращого задоволення цих їхніх потреб. Водночас очевидно, що виконання державою прийнятих міжнародно-правових зобов'язань неможливе без створення постійно діючих незалежних механізмів захисту прав дитини. Це більш ніж актуально для України, тому що процеси соціально-економічних і політичних перетворень та реформ, які відбуваються в країні, негативно відбилися на становищі соціально незахищених груп населення, серед яких одне з перших місць займають діти. Завдання в тому, щоб створити такий орган, який зміг би захищати інтереси дітей, проводячи при цьому критичний аналіз державної політики і будучи свого роду рупором дітей. Крім того, такий орган повинен бути джерелом достовірної інформації про становище, проблеми, потреби і інтереси дітей.

1. *Институции Юстиниана: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.law-students.net/index.php>.*
2. *Салическая правда: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/salic.htm>.*
3. *"Каролина" Уголовно-судебное уложение Карла V: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.law-students.net/index.php>.*
4. *Статут Великого княжества Литовского 1529 г.: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.law-students.net/index.php>.*
5. *Алексеевко М. Комітет ООН із прав дитини на захисті дітей, що перебувають у конфлікті з законом України: [Електронний ресурс]: Бюлетень "Відновне правосуддя в Україні" № 1–2(16)'2011.– Режим доступу: http://www.commonground.org.ua/dld/RJU_bulletin/RJU.Vol.1-2%2816%29.pdf.*
6. *Права человека и процессы глобализации современного мира // Отв. ред. Е. А. Лукашева. – М., 2005. – С. 83–87.*
7. *Абрамов В. И. Международная защита прав ребенка // Международное публичное и частное право. – М., 2006. – № 3. – 45 с.*